

Житомир, 2003. – 160 с.; 3. Демкова Н. Проблемы изучения «Слова о полку Игореве» // Чтения по древнерусской литературе. - Ереван, 1980; 4. Лихачев Д. «Слово о полку Игореве» и культура его времени: Монография. – 2-е изд., доп. – Л.: Худ. лит., 1985. – 352 с.; 5. Махновець Л., Мишанич О. На світанку української літератури. Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі. – Акта, 2003. – С. 11-13; 6. Назаревский А. О жанровой природе слова о полку Игореве // Наукові записки Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. – 1955. – Т. XIV. – Вип. 1; 7. Резанов В.И. «Слово о полку Игореве и поэзия скальдов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1908. – С. 438-455; 8. Рыдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия в IX-XIV вв. – М.: Наука, 1978; 9. Шарыпкин Д.М. Боян в «Слове о полку Игореве» и поэзия скальдов // ТОДРЛ. – XXXI. – Л., 1976.

А.О. Шаповалова, канд. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ИДЕЯ СВОБОДЫ В ЕПИСТОЛЯРИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті зроблено спробу розкрити ідею свободи в листах Т. Шевченка в порівняльному аналізі проблеми свободи у художніх творах поета, як ще один крок до глибшого осягнення та висвітлення цілісної картини концепту свободи в його творчості.

Ключові слова: *свобода, воля, зовнішня свобода, внутрішня свобода, гідність.*

В статье сделана попытка раскрыть идею свободы в письмах Т. Шевченко в сравнительном анализе проблемы свободы в художественных произведениях поэта, как еще один шаг к более глубокому постижению и освещению целостной картины концепта свободы в его творчестве.

Ключевые слова: *свобода, воля, внешняя свобода, внутренняя свобода, достоинство.*

The article is an attempt to discover the idea of freedom in Taras Shevchenko's letters in the comparative analysis of the problem of freedom in artistic works of the poet, as another step towards a deeper understanding and coverage of the integral picture of the concept of freedom in his creative works.

Key words: *liberty, freedom, external freedom, inner freedom and dignity.*

Ідея свободи присутня не тільки в поетичній та прозовій спадщині Т. Шевченка, але й у його листах, які стають ще одним підтвердженням того, наскільки визначальною була вона для поета, і ще раз підтверджують тезу про те, що Т. Шевченко «як жив – так і творив». В епістолярії поета тема свободи набуває глибоко-особистісного звучання, але разом з тим не втрачає й свого загальнонаціонального значення. Правильність своїх ідей та переконань Т. Шевченко довів власним життям, ціною мук та відмови від власного щастя. Як і в житті, так і в його творчості свобода зовнішня та внутрішня невід’ємні одна від одної, становлять єдність, цілісність, абсолютну свободу, найвищий її вияв, на який тільки здатна людина. Аналіз його листів є ще одним кроком до глибшого осягнення ідеї свободи у світогляді Т. Шевченка.

При дослідженні проблеми свободи в епістолярії Т. Шевченка на особливу увагу заслуговує лист до брата, Микити Шевченка, від 15 листопада 1839 року, написаний під час навчання поета у Санкт-Петербурзі. Саме в ньому ми знаходимо дуже відомий і разом з тим показовий вислів: «Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога – велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить» [7, 11]. У ньому дуже важливими є два моменти. По-перше, наявність зовнішньої свободи стає запорукою внутрішньої свободи людини. Це не означає, що для Т. Шевченка внутрішня свобода є абсолютно неможливою без зовнішньої, але, разом з тим, поет свідомий того, що в умовах зовнішньої свободи людині набагато легше здобути на внутрішню свободу, моральну та духовну. Зовнішня свобода – це природна, необхідна й оптимальна умова для утвердження та реалізації внутрішньої свободи.

Другий момент – той, що для Т. Шевченка свобода – це рух, дія, активність, це можливість бути самим собою, це знову ж таки «необхідність самого себе» (М. Мамардашвілі) [3]. А коли в людини відібрано цю можливість руху, дії, самовираження, то життя тоді зупиняється, бо втрачає свій сенс. Саме тому в листі до В. Репніної (14 листопада 1849 р., Оренбург) Т. Шевченко пише: «...в продолжение почти трех лет ни одной идеи, ни одного помысла вдохновенного – проза и проза или, лучше сказать, степь да степь!» [7, 48]. Т. Шевченко називає такий стан, таке існування «живою смертю» (лист до С. Гулака-Артемівського від 30 червня 1856 року, Новопетровське укріплення): «Нудьга, крий Мати Божа, яка нудьга сидить склавши руки, і так сидить дні, місяці і годи. О Господи, сохрани всякого чоловіка од такої живої смерті!» [7, 109]. І саме тому, незважаючи на заборони і небезпеку, Т. Шевченко на засланні продовжує творити: пише повісті, малює, займається скульптурою, бо не приймає стану смерті ще за життя і, таким чином, зберігає і цим

ще раз утверджує свою свободу, і саме це допомагає йому вижити, вистояти, не зламатися в неволі.

Як і в поетичній спадщині Т. Шевченка, у його листах знаходимо чітке протиставлення понять *свобода*, *воля* – *неволя* (зустрічаємо: «в неволі», «далека неволя», «10 літ в неволі», «тяжка неволя»), і ці поняття співмірні й мають ту саму множинність смислів і значень, що й у його поезії, та становлять собою певну єдність, тому Т. Шевченко для того, щоб краще висловити свої почуття і донести до адресата всю важкість свого становища, вплітає у свої листи поетичні рядки, які стають логічним та органічним продовженням його думок. У листі до М. Лазаревського від 20 грудня 1847 року (Орська фортеця) поет пише, виснажений хворобою та нудьгою, що йому так морально важко, що якби не надія коли-небудь побачити свою Україну, то просив би у Бога смерті. І наводить рядки зі своєї поезії (первісний текст) «А.О. Козачковському»: «*Так Дніпро крутоберегий / І надія, брате, / Не дають мені в неволі / О смерті благати*» [7, 38]. А у листі до О.М. Бодяньського від 3 січня 1850 року (Оренбург) пише, що «я оце вже третій рік як пропадаю в неволі – в цім Богом забутім краї! тяжко мені, друже! дуже тяжко! Та що маю робить?» [7, 51]. А далі, у цьому ж листі, записує вірш, написаний в першій половині 1849 року в Раїмі:

*«А воленьку добрі люде
І не торговали,
А без торгу закинули
В далеку неволю!
Щоб не було свобідного
На нашому полю!»* [7, 51].

Ще видатний давньоримський політичний діяч та філософ Марк Туллій Цицерон (106-43 рр. до н. е.), який обстоював ідеї свободи та справедливості, зазначав, що коли людина втрачає свободу, а потім знову її віднаходить, тоді її свобода чинить набагато більший опір, ніж та свобода, якій ніколи нічого не загрожувало. Для поета краще втопитися, ніж «продати себе людям, в найми найнятись», знову ж таки, бачимо протиставлення воленька – неволя і усвідомлення того, що «свободні» завжди будуть ворогами системи, бо пробуджують у свідомості народу думки про право на свободу і щастя. «А покойный Данте говорит, что в нашей жизни нет горшего горя, как в несчастии вспоминать о прошлом счастья. Правду сказал покойный флорентиец, я это на себе теперь каждый день испытываю» [7, 65]. І хоч у поета не було багато радостей у житті, але «все-таки было что-то похоже немного на свободу, **а одна тень свободы человека возвышает**» [7, 65] (лист до О.Бодяньського від 15 листопада 1852 року, Новопетровське укріплення).

Думки багатьох написаних Т. Шевченком у засланні листів тісно переплетені з висловленими у Щоденнику. Як і в Щоденнику, майже в кожному своєму листі він скаржитья і нарікає на те, що йому заборонено малювати: «И долго ли еще продлится это тяжкое испытание? Не жаль бы было, если б терпел да знал, за что. А то, ей-богу, не знаю; например, мне запрещено рисовать, а я во всю жизнь мою одной черты не провел предосудительной, а не давать заниматься человеку тем искусством, для котрого он всю жизнь свою посвятил, это ужаснейшая кара!» [7, 65].

У листі до Бр. Залеського (9 жовтня 1854 року, Новопетровське укріплення) Т. Шевченко пише, що книгу Богдана Залеського він отримав і тепер майже з нею не розлучається, багато п'єс вже напам'ять читає, за одне тільки серце болить – немає кому слухати, немає кому передати тієї «прелести», яку несе в собі поезія, а одному «тяжело носить этот избыток возвышенных божественных идей. Во всех отношениях человек необходим для человека» [7, 83]. У цьому - ще один глибокий вимір поетового розуміння свободи – свободи духовної, свободи не тільки відчувати всі тонкощі творчості та «божественних ідей», але й ділитися ними з іншими людьми, знаходити розуміння в осягненні прекрасного, самовиражатися та бути почутим.

На засланні до нього приходять розуміння суті *духовної свободи*. У своїх листах, так само як і в поезії, Щоденнику, повістях, поет найбільше підносить ідею християнського всепрощення, милосердя та любові до людини, потрактовану як справжню суть християнства. Найкраще це розкрито в листі до А. Толстої від 9 січня 1857 року (Новопетровське укріплення): «Дант Альгиери был только изгнан из отечества, но ему не запрещали писать свой «Ад» и свою Беатриче... А я... я был несчастнее флорентийского изгнанника. Зато теперь счастливее счастливейшего из людей. [...] Теперь и только теперь я вполне уверовал в слово: «Любя наказую вы» [7, 118]. І тепер поет молиться і дякує Господеві за безкінечну любов до нього і за випробування, яке випало на його долю. Бо воно очистило та зцілило його бідне серце, воно навчило його, як любити ворогів. Шевченко переконаний, що цьому не навчить жодна школа, крім важкої школи випробувань. Тому тепер він почуває себе бездоганим християнином і готовий розпочати новий, «благороднейший путь жизни». І це він називає «истинным, настоящим счастьем» [7, 118]. Це величне відкриття і усвідомлення суті духовної свободи позначається на всій його творчості під час і після заслання.

І. Ільїн у книжці «Шлях духовного оновлення» [2] говорить про те, що максимум свободи досягається там, де всі духовні й природні здібності людини піддаються найбільшому випробуванню, де сама вона як вільна особистість є найбільш потрібною, де вона незамінна. Свобода – це повітря,

яким дихає віра і молитва. Свобода – це спосіб життя, властивий любові. Без свободи людське життя не має ні сенсу, ні достоїнства. Зміст життя полягає в тому, щоб любити, творити і молитися, а без свободи це неможливо.

Біблійні образи все частіше і частіше з'являються у листах Шевченка у процесі усвідомлення ним ідеї духовної свободи. У листі до Лазаревського (20 грудня 1847 р., Орська фортеця) Т. Шевченко порівнює себе з біблійним Іовом: «...і я тепер мов Іов на гноші...» [7, 38]. За біблійними переказами, Іов – страждаючий праведник, який витримує найсуворіші життєві випробування, але не зневірюється у божественній правоті. А в листі до В. Репніної (25-29 лютого 1848 р., Орська фортеця) Т. Шевченко пише: «Да осенит вас благодать Божия, пишите ко мне так часто, как вам время позволяет. Молитва и ваши искренние письма более всего помогут мне нести крест мой» [7, 41]. У Т. Шевченка можемо говорити про незламність духу як іще один із виявів свободи. Ще давньогрецький філософ Епіктет (50-138 рр.), який спочатку був рабом і тільки згодом був звільнений, зазначав: «Тіло моє можуть взяти, але дух мій - вільний і йому ніхто ні в чому не може завадити».

І ось, нарешті, поет відчув подих свободи, що відразу знаходить вираження у його листах. Від цього часу майже в кожному своєму листі, надісланому із заслання, Т. Шевченко говорить про свободу (волю, коли пише листи українською мовою). До М. Лазаревського (22 квітня, 8 травня 1857 р., Новопетровське укріплення): «Та ще як закурив твою сигару (я десять літ уже не курил сигари), то як закурив твою гавану, то так мені, друже мій єдиний, запахло **волею**, що я заплакав, як тая дитина» [7, 125]; «.. як пошле мені Господь милосердний **волю**...» [7, 126]; «Не знаю, дождуся і третьої почти, що там буде, бо мені, бачиш, хотілося прибавить до цього письма два слова: **«Я свободен»** [7, 126], або: «З сією поштою не напишу тобі: **«Я свободен»**, чи не дасть Бог з будущею» [7, 127].

А вже з травня 1857 року поет чітко відчуває її, свободи, присутність: «На днях мы дожидаем почты, и потому я не кончаю моего письма. Почта должна привезти мне твое письмо и... но я боюсь выговорить... Ты замечаешь ли перемену моего почерка? Добрый знак, друже мой единый! **Знак свободы**» [7, 128] (до Бр. Залеського, 8, 10, 13, 20 травня 1857 р., Новопетровське укріплення). У листі зі словами вдячності до Ф.П. Толстого (26-31 липня 1857 р., Новопетровське укріплення) радості Шевченка немає меж, адже він тепер знову «...**свободный художник**, теперь я независимо ни от чьей воли строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее» [7, 134]. І повторює цей свій найкращий для нього «титул» у листі до Бр. Залеського (10 серпня 1857 р., Астрахань): «До свидания, мой друже единый, не забывай своего искреннего друга и теперь **свободного художника Т. Шевченка**» [7, 136].

У листах Т. Шевченка, написаних після повернення із заслання, знаходимо згадки про заходи щодо відміни кріпацтва («про волю»): «О людській волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли, як і що з того буде» [7, 191] (до В. Шевченка, 7 грудня 1859 р., Санкт-Петербург), - і бачимо ті зусилля, які прикладав Т. Шевченко для звільнення з кріпацтва своїх родичів. У листі до В. Шевченка від 23 березня 1860 р. (Санкт-Петербург) Т. Шевченко пише: «Робота моя об їх волі аж шкварчить...» [7, 196]. І тут знову на перший план виходить проблема зовнішньої (фізичної) свободи, але вона нерозривно пов'язана із внутрішньою – моральною та духовною. Шевченкову творчість, як і самого Т. Шевченка, не можна до кінця зрозуміти, не зрозумівши спочатку, яким було і чим загрожувало кріпацтво на той час людині. Адже проблема - не тільки в зовнішній неволі, за нею стоїть втрата людської гідності, відчуття потреби свободи, вільного існування людини і народу в цілому та вічних цінностей, без яких життя людини не має змісту. Вистраждавши розуміння справжньої вартості свободи, Т. Шевченко пише до свого троюрідного брата В. Шевченка (22 квітня 1860 р., Санкт-Петербург): «Сьогодні у мене велике свято. Сього дня, 22 березня 1838 року, я глянув із неволі на світ Божий» [7, 198]. Це день, коли його було викуплено з кріпацтва, «22 квітня 1838 року датовано його відпуску» [7, 495].

«Лише той вартий життя і свободи, хто кожен день за них іде на бій» [5, 499], – вважав Іоганн Вольфганг фон Гете. Постійна боротьба внутрішньої свободи людини з її долею і є, по суті, життя. І велично-трагічна доля Т. Шевченка є уособленням людської гідності, за якою стоять вічні ідеали свободи.

1. Дзюба І. Тарас Шевченко / Иван Дзюба. – К.: ВД «Альтернативи», 2005. – 704 с. 2. Ильин И.А. Путь духовного обновления / Иван Ильин. – М.: АСТ, 2006. – 368 с. 3. Мамардашвили М. Картианские вариации / Мамардашвили М. – М.: Арграф, 1997. – 320 с. 4. Мамардашвили М. Картезианские размышления / Мамардашвили М. – М.: ИГ «Прогресс»; «Культура», 1993. – 352 с. 5. Мудрость тысячелетий. Энциклопедия / Сост. Н.Березин, под общ. ред. А.Янак. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2006. – 830 с. 6. Плющ Л. Християнська філософія Шевченка / Плющ Л. // Сучасність. – 1997. – №3. – С. 96. 7. Шевченко Т.Г. Повне зібр. тв.: У 12-ти т. / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – 628 с.